

Marcin Supinski

Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw

The Polish-Belarusian border: between mercy and the reason of state

Granica polsko-białoruska: między miłosierdziem, a racją stanu

Abstrakt: Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie czytelnikowi czym charakteryzują się postawy kolejno miłosierdzia i racji stanu w kontekście wydarzeń mających miejsce na pograniczu polsko-białoruskim, jaki szerzej określany jest kryzysem humanitarnym. Przedstawione zostaną motywacje jakie stoją za przytoczonymi postawami. W artykule zostanie zweryfikowana hipoteza stanowiąca, iż postawa miłosierdzia nie zawsze jest możliwa do realizacji, kiedy to zagrożone jest państwo i jego obywatele, ponieważ władza stojąca na czele tych obywateli ma za zadanie ich ochronę, a dopiero później udzielanie ewentualnej pomocy innym. Obie postawy są zestawione ze sobą. Metodą badawczą jaką zastosowano w pisaniu owego artykułu była metoda empiryczna. Artykuł został podzielony na poszczególne rozdziały. W artykule zostały przedstawione wyniki badań, w ramach których ustalono, że miłosierdzie jest możliwe tylko przez pojedynczych ludzi, a racja stanu jest to postawa jaką kierują się rządzący, w ramach której dążą do bezpieczeństwa obywateli i państwa. Władze państwowe mogą jedynie wspierać działania poszczególnych ludzi czynionych w myśli miłosierdzia. Jednak należy podkreślić, że obecnie zauważalne są dwie postawy miłosierdzia – faktycznego i fasadowego.

Słowa kluczowe: granica, miłosierdzie, racja stanu, kryzys humanitarny, Polska, Białoruś

Abstract: The aim of this article is to show the reader what the attitudes of mercy and reason of state are characterized in the context of the events taking place on the Polish-Belarusian borderland, which is broadly referred to as a humanitarian crisis. Motivations behind these attitudes will be presented. The article will verify the hypothesis that the attitude of mercy is not always possible to implement when the state and its citizens are at risk, because the authority at the head of these citizens is supposed to protect them, and only then provide possible help to others. Both attitudes are juxtaposed with each other. The research method used

in writing this article was the empirical method. The article has been divided into individual chapters. The article presents the results of research in which it was established that mercy is possible only by individual people, and the reason of state is the attitude followed by the rulers, under which they strive for the security of citizens and the state. State authorities can only support the actions of individual people made in the thought of mercy. However, it should be emphasized that currently there are two attitudes of mercy – factual and superficial.

Keywords: border, mercy, reason of state, humanitarian crisis, Poland, Belarus

Wstęp

Termin *kryzys* wydaje się być pojęciem jakie coraz częściej jest podnoszone w dyskursie akademickim, czy też przez organizacje pozarządowe, bądź organy państwowe. Może to stanowić wypadkową codzienności otaczającej ludzkość – ze szczególnym podkreśleniem społeczeństwa polskiego, czy też białoruskiego – która to coraz częściej jest naznaczana wydarzeniami odbiegającymi od tak zwanej „normalności”. Pojęcie *kryzys* stanowi również pewien problem identyfikacyjny, ponieważ pojęcie to zawiera w sobie szeroki opis rzeczywistości nas otaczającej. „Kryzys obecnie identyfikowany jest z wieloma dziedzinami działalności praktycznej i naukowej. Odnosi się go głównie do zagrożeń, systemów politycznych, integralności terytorialnej, stabilności ekonomicznej, życia i zdrowi ludzi oraz środowiska”¹. Przytoczona definicja terminu *kryzys* w znacznym stopniu odpowiada wydarzeniom jakie mają miejsce na pograniczu polsko-białoruskim. Nie ulega wątpliwości, iż kryzys humanitarny na granicy polsko-białoruskiej jest wydarzeniem wysoce problematycznym pod względem etycznym. Został on wywołany przez białoruski reżim Aleksandra Łukaszenko, który to wykorzystał migrantów jako broń demograficzną by zdestabilizować sytuację w Polsce.

W ramach pracy nad artykułem została zastosowana metoda empiryczna. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie czytelnikowi czym charakteryzują się postawy kolejno miłosierdzia i racji stanu w kontekście wydarzeń mających miejsce na pograniczu polsko-białoruskim, jaki szerzej określany jest kryzysem humanitarnym. Przedstawione zostaną motywacje jakie stoją za przytoczonymi postawami. W artykule zostanie zweryfikowana hipoteza stanowiąca, iż postawa miłosierdzia nie zawsze jest możliwa do realizacji, kiedy to zagrożone jest

¹ W. Otwinowski, *Kryzys i sytuacja kryzysowa* [w:] Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 2, Poznań 2010, s. 83.

państwo i jego obywatele, ponieważ władza stojąca na czele tych obywateli ma za zadanie ich ochronę, a dopiero później udzielanie ewentualnej pomocy innym. Sformułowanemu wyżej problemowi badawczemu podporządkowano następujące pytania szczegółowe:

- Czym charakteryzują się terminy miłosierdzia i racji stanu?
- Czym jest tak właściwie kryzys na pograniczu polsko-białoruskim oraz czym został on spowodowany?
- Jakie czynności podjęły władze Rzeczypospolitej Polskiej w celu ochrony granicy i zażegania kryzysu?

1. Miłosierdzie

1.1. Znaczenie terminu miłosierdzie

Według internetowego słownika języka polskiego PWN słowo miłosierdzie znaczy: „dobroć i współczucie okazywane komuś”². Na poziomie etymologii warto zwrócić uwagę na to, że termin miłosierdzie pochodzi z łaciny. Badając źródłosłów miłosierdzia zauważymy, że polskie miłosierdzie w łacinie kryje się pod słowem *miser cordia*. Łaciński protoplasta miłosierdzia składa się z części: „*misere* co oznacza nieszczęście, potrzeba; *cor, cordis*, które oznacza serce i *ia*, które wyraża wobec innych”³.

Jeśli się zastanawiać nad zdefiniowaniem słowa miłosierdzie, to zaskakującym będzie, gdy stwierdzimy, że jest to pewien rodzaj miłości, która to nie jest skierowana do osoby nam bliskiej, a wręcz przeciwnie jest to miłość jaką kieruje człowiek do osoby mu obcej⁴.

1.2. Miłosierdzie w nauce Kościoła katolickiego

Miłosierdzie jako szczególny rodzaj miłości jest szeroko przywoływane w katolickiej myśli teologicznej. Zasadniczo miłosierdzie było jedną z ważniejszych kwestii, na jakie zwracał uwagę papież Jan Paweł II w trakcie swojego pontyfikatu.

² Słownik języka polskiego PWN [online] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/milosierdzie.html> (dostęp: 06.02.2022).

³ Znaczenie Miłosierdzie (Czym jest, Pojęcie i Definicja) – Znaczenia, <https://znaczenia.com.pl/znaczenie-milosierdzie-czym-jest-pojecie-i-definicja-znaczenia/> (dostęp: 29.03.2022).

⁴ Z. Stawrowski, *Solidarność, miłosierdzie, sprawiedliwość* [w:] Teologia Polityczna, <https://teologiapolityczna.pl/zbigniew-stawrowski-solidarnosc-milosierdzie-sprawiedliwosc> (dostęp: 28.03.2022).

Zauważalne było to w papieskim nauczaniu, a zwłaszcza w Encyklice *Dives in misericordia*.

„Autentycznie chrześcijańskie miłosierdzie jest zarazem jakby doskonalszym wcieleniem „zrównania” pomiędzy ludźmi, a więc także i doskonalszym wcieleniem sprawiedliwości, o ile ta w swoich granicach dąży również do takiego zrównania. Jednakże „zrównanie” przez sprawiedliwość zatrzymuje się w kręgu dóbr przedmiotowych związanych z człowiekiem, podczas gdy miłość i miłosierdzie sprawiają, iż ludzie spotykają się ze sobą w samym tym dobru, jakim jest człowiek z właściwą mu godnością. Równocześnie „zrównanie” ludzi przez miłość „łaskawą i cierpliwą” (por. 1 Kor 13, 4) nie stanowi zatarcia różnic: ten, kto daje – daje tym bardziej, gdy równocześnie czuje się obdarowany przez tego, kto przyjmuje jego dar; ten zaś, kto umie przyjąć ze świadomością, że i on również przyjmując, świadczy dobro, ze swej strony służy wielkiej sprawie godności osoby, która najgłębiej może jednoczyć ludzi pomiędzy sobą.

Tak więc miłosierdzie staje się nieodzownym czynnikiem kształtującym stosunki wzajemne pomiędzy ludźmi w duchu najgłębszego poszanowania wszystkiego, co ludzkie oraz wzajemnego braterstwa”⁵.

Powyższy fragment papieskiej encykliki wskazuje istotę miłosierdzia w nauce Kościoła. Jan Paweł II łączy miłosierdzie z działalnością ludzką względem bliźnich. Interesującym jest również to, że w encyklice autor nawiązuje do sprawiedliwości i zrównania międzyludzkiego oraz tego, by czynić dobro w stosunku do innych, ponieważ jest to kwintesencją nauki wyniesionej z Biblii, dodając, że czyniąc dobro samemu się zaznaje dobra. Oznacza to, iż czynienie dobra sprawia dowartościowanie i podniesienie ku górze oraz nawraca ze zła.

W Starym Testamencie słowo miłosierdzia jest skierowane do narodu wybranego przez Boga – ludu Izraela. Ukazuje się to przez przymierze między ludem Izraela a Bogiem. Można tu zauważyć dwa doświadczenia: przebaczenie i opiekę, którą Bóg kieruje do ludzi. Miłosierdzie „oznacza dobroć, życzliwość i wierność na zasadzie wewnętrznego zobowiązania, przy czym nie chodzi tu przede wszystkim o uczucie

⁵ Jan Paweł II, *Dives in misericordia*, ..., https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30111980_dives-in-misericordia.html (dostęp: 06.02.2022).

czy wewnętrzne usposobienie, ale o czynną pomoc [...] podkreśla wierność sobie samemu i odpowiedzialność za własną miłość [...]. Wtórnie użyte w stosunku do Boga wyraża łaskę wierności Przymierzu⁶. Fragment ten także wskazuje na podkreślanie znaczenia relacji międzyludzkich opartych na takich uczuciach jak: dobro, życzliwość, wierność i czynną pomoc bliźnim.

Krystalicznym przykładem miłosierdzia przedstawianym przez naukę Kościoła katolickiego, która pochodzi już z Ewangelii jest *Przypowieść o miłosiernym Samarytaninie*.

„Pewien człowiek szedł z Jeruzalem do Jerycha i wpadł między zbójców. Ci obrabowali go, pobili dotkliwie i zostawiwszy na pół żywego, odeszli. I zdarzyło się, że przechodził tamtędy pewien kapłan. Zobaczywszy go, poszedł jednak dalej. Podobnie i pewien lewita, choć był koło tego miejsca i widział go, poszedł dalej. Aż oto pewien Samarytanin, odbywając podróż, gdy był już obok niego i zobaczył go, ulitował się nad nim. Zbliżył się do niego, opatrzył jego rany, zwilżając je oliwą i winem, a potem, usadowiwszy go na swoim zwierzęciu, zawiózł go do gospody i opiekował się nim. Następnego dnia wydobył dwa denary, wręczył je właścicielowi gospody i powiedział: Opiekuj się nim, a jeśli wydasz coś ponadto, wszystko ci oddam, gdy będę wracał. Jak ci się wydaje: Któryż z tych trzech okazał się bliźnim tego, co wpadł między zbójców? Odpowiedział: Ten, który okazał mu miłosierdzie. A Jezus na to: Idź, i ty czyn podobnie⁷.”

Przypowieść ta pokazuje nam, czym jest miłosierdzie i jak się ono objawia w działaniach. Bohaterem tej przypowieści jest Samarytanin, który jako jedyny zwraca uwagę na człowieka, na jakiego napadli bandyci i postanawia mu pomóc. „Nie bez powodu bohaterem ewangelicznej przypowieści jest właśnie Samarytanin – ktoś, kto dla ówczesnych Żydów był kimś całkowicie obcym, wręcz wrogiem [...]”⁸. Niewątpliwie celem przypowieści wygłoszonej przez Jezusa było to by pokazać, że przykazanie miłości powinno być kierowane do wszystkich, ale przede wszystkim do tych, których bliżej nie znamy. Pokazuje to, że na początku jest jakaś obcość między ludźmi, która często nie pozwala nam na działanie pozytywne względem

⁶ W. Zyzak, *Miłosierdzie jako termin teologiczny* [w:] Łódzkie Studia Teologiczne, Łódź 2015, s. 125.

⁷ Łk 10,30-37, Biblia Warszawsko-Praska, wyd. III.

⁸ Z. Stawrowski, *Solidarność znaczy więź AD 2020*, Kraków 2020, s. 331.

innych, jednakże, gdy uda się komuś przełamać tę obcość to zauważamy, iż po drugiej stronie jest człowiek taki sam jak my, któremu należy udzielić pomocy. Jest to obraz prawdziwego miłosierdzia.

Dodatkowo, w celu dopełnienia wizerunku miłosierdzia, o jakim naucza Kościół Katolicki warto zwrócić się do obrazu Rembrandta – Powrót syna marnotrawnego⁹. W tradycji Kościoła miłosierdzie jest pokazywane jako miłosierdzie matki i ojca. Miłosierdzie matczyne jest bezgraniczne, a ojca jest również bezgraniczne, ale i bywa surowe, co zostało ukazane właśnie na obrazie Rembrandta. Malarz pokazuje ojca obejmującego syna, a dłonie jego złożone są na głowie dziecka, które do niego wróciło. Obie dłonie się różnią od siebie, jedna jest miękka i kobieca, a druga męska i surowsza. Pokazuje to, że miłosierdzie może być nieskończone jak miłość matki do dziecka, ale z drugiej strony miłosierdzie może być okazane w sposób surowszy.

1.3. Dwa obrazy miłosierdzia

Początkowo omawialiśmy teorię powiązaną z terminem miłosierdzie, jakim było zdefiniowanie miłosierdzia, a następnie przedstawiona została nauka Kościoła. Definicja, jak i nauka Kościoła wskazuje na pewną prawidłowość, mianowicie miłosierdzie jest możliwe tylko w działalności ludzi jako jednostek. Działania zinstytucjonalizowane nie można nazywać *stricte* miłosierdziem, bo jak już to zostało wyżej wskazane jest to domena czynności jednostek.

We współczesnym świecie mamy do czynienia z dwoma postaciami działania, które prezentowane jest jako miłosierdzie. Z jednej strony jest miłosierdzie prawdziwe, czyli bezinteresowna pomoc innym ludziom, prowadzona najczęściej przez jakieś fundacje lub instytucje charytatywne, które za swoją działalność nie uzyskują dochodów. Wszelkie darowizny przekazane na funkcjonowanie takich organizacji są przeznaczane na ich działalność pomocową. Przykładem takiej organizacji może być np. *Caritas*.

„Caritas Polska jest duszpasterską instytucją charytatywną Kościoła katolickiego i największą organizacją społeczno-charytatywną w Polsce,

⁹ *Powrót marnotrawnego syna*, Rembrandt Harmenszoon van Rijn, <https://artsandculture.google.com/asset/return-of-the-prodigal-son/5QFIEhic3owZ-A?hl=pl&ms=%7B%22x%22%3A0.5%2C%22y%22%3A0.5%2C%22z%22%3A8.466081828318435%2C%22size%22%3A%7B%22width%22%3A2.2675489803292845%2C%22height%22%3A1.237499999999998%7D%7D> (dostęp: 19.03.2022).

która niesie profesjonalną, wielowymiarową pomoc osobom wykluczonym, ubogim, idącym przez życie z różnego rodzaju deficytami. Caritas Polska, będąc ich głosem i rzecznikiem, odwołuje się do wyraźnie zdefiniowanych wartości ewangelicznych, które wyznaczają kryteria oceny rzeczywistości społecznej i odpowiednie zasady działania: zasadę dobra wspólnego, pomocniczości, solidarności i miłości społecznej¹⁰.

Z zakładki *O nas* na witrynie internetowej *Caritas Polska* można się dowiedzieć, czym ściśle się zajmuje, a mianowicie: pomocą ubogim, wykluczonym, co oznacza, iż ich działalność jest skoncentrowana na tym, co wiążemy z okazywaniem miłosierdzia.

Działalność *Caritas* można podzielić na: pomoc indywidualną, edukację, przedsięwzięcia cykliczne i różnego rodzaju akcje. Oznacza to, iż działania *Caritas* są połączone ze sferą społeczno-gospodarczo-ekonomiczną.

Jak można przeczytać na wspomnianej stronie internetowej, *Caritas Polska* zaangażowała się w pomoc dla migrantów znajdujących się na granicy polsko-białoruskiej, którzy to zostali wykorzystani jako broń przez reżim Aleksandra Łukaszenko, w celu destabilizacji sytuacji w Polsce. Wolontariusze *Caritas* zajęli się pomocą cudzoziemcom znajdującym się w ośrodkach oraz tym, którzy przeszli procedury azyłowe. Wolontariusze skoncentrowali swoją pracę w tak zwanych *Namiotach Nadziei*¹¹. Działania w nich skupione polegają na pomocy zarówno cudzoziemcom, jak i funkcjonariuszom służb mundurowych strzegących granicy; wolontariusze rozdają koce, śpiwory i inne artykuły pierwszej pomocy. Pomoc ta nie jest podszyta ideologią, ani chęcią polepszenia swojego wizerunku w opinii publicznej; ale jako normalny odruch wrażliwych serc realizuje po prostu to, co stanowi istotę nauki Kościoła i Ewangelii, okazuje potrzebującym miłosierdzie.

Drugą postacią działania chętnie przedstawianą jako miłosierdzie jest pomoc innym ludziom, jednakże podyktowana zyskami materialnymi lub wdrażaniem jakiejś ideologii. Przykładem takiego fasadowego miłosierdzia jest amerykański

¹⁰ *Caritas Polska*, <https://caritas.pl/o-nas/> (dostęp: 07.02.2022).

¹¹ „Namioty Nadziei stanęły w Podlipkach w gm. Krynki oraz w Białowieży. Organizacje pomocowe działające w rejonie przygranicznym, ale również mieszkańcy okolicznych miejscowości udzielający pomocy migrantom i funkcjonariusze służb mundurowych, mogą stąd pobierać m.in. śpiwory, koce, kurtki, buty, termosy, żywność i artykuły higieniczne”, *Caritas rozszerza pomoc na granicy*, <https://caritas.pl/blog/2021/11/19/caritas-rozszerza-pomoc-na-granicy/> (dostęp: 07.02.2022).

multimiliarder George Soros, który zajmuje się promowaniem tak zwanego *społeczeństwa otwartego*. Termin ten odnosi się do idei świata, w którym nie byłoby tożsamości narodowych, a społeczeństwo kierowałoby się *liberalizmem kulturowym* i *polityczną poprawnością*. Aby osiągnąć ten cel, należy pozbyć się granic oraz państw narodowych, których społeczeństwo oparte jest na realnym paradygmacie rozumienia narodu, czyli etniczności, terytorium, języku i religii. Wizję Sorosa, którą wielu pochopnie nazywa miłosierdziem. Jeden z jego krytyków streszcza następująco: „Społeczeństwa zamknięte w chrześcijaństwie i nacjonalizmie potraktowane taranem islamu się otworzą. Państwa upadną i z multikulturowego chaosu wyłoni się rzeczywistość pełna równości oraz wolna od nietolerancji i wszelkich wykluczeń”¹².

Multimiliarder tak oto przedstawiał swój własny plan na rozwiązanie kryzysu migracyjnego w Europie: „UE powinna przyjmować w najbliższej przyszłości przynajmniej milion uchodźców rocznie”, a ich rozmieszczenie powinno być zgodne z warunkami wynegocjowanymi na ostatnim szczycie¹³. Dodatkowo „UE powinna zapewnić 15 000 euro na każdego uchodźcę przez dwa lata, aby opłacić koszty mieszkania, opieki medycznej i edukacji”¹⁴.

Przytoczony cytat wskazuje na to, jak według Sorosa powinno się rozwiązać problem kryzysu migracyjnego, mianowicie – przyjmując znaczną liczbę migrantów w UE oraz poprzez zapewnianie przybyszom środków do życia.

Dodatkowo, w jednym ze swoich esejów multimiliarder wykazuje chęć dofinansowania działalności migrantów, jacy dotarli do Europy.

„W odpowiedzi, postanowiłem przeznaczyć 500 milionów dolarów na inwestycje, które w szczególności odpowiadają na potrzeby migrantów, uchodźców i społeczności przyjmujących. Będę inwestować w start-upy, firmy o ugruntowanej pozycji, inicjatywy społeczne i biznesy założone przez samych migrantów i uchodźców. Chociaż moją główną troską jest pomoc migrantom i uchodźcom przybywającym do Europy, będę

¹² K. Zwoliński, *George Soros walczy o świat bez granic i narodów*, <https://tygodnik.tvp.pl/41206866/george-soros-walczy-o-swiat-bez-granic-i-narodow> (dostęp: 08.02.2022).

¹³ Posiedzenie Rady Europejskiej, 25-26 czerwca 2015 roku.

¹⁴ *Soros: UE powinna przyjmować milion uchodźców rocznie*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Soros-UE-powinna-przyjmowac-milion-uchodzcow-rocznie-7279602.html> (dostęp: 08.02.2022).

szukał dobrych pomysłów inwestycyjnych, które przyniosą korzyści migrantom na całym świecie”¹⁵.

Słowa te przedstawiają działania, jakie wielu nazwałoby miłosierdziem, ponieważ są ukierunkowane na pomoc bliźnim i to najbardziej nieznanym i obcym. Dofinansowanie start-up’ów i innych firm prowadzonych przez migrantów, którym udało się dostać do Europy, miałyby ponadto stanowić odpowiedź na kryzys migracyjny. Jednakże wszystkie te czynności podjęte przez Sorosa są, jak sam otwarcie deklaruje, podyktowane wprowadzaniem w życie *społeczeństwa otwartego* mającego zastąpić Europę narodów. Taki zaś cel niewiele ma jednak wspólnego z prawdziwym miłosierdziem.

2. Racja stanu

2.1. Znaczenie terminu racja stanu

Działania państwa, które są połączone z interesem narodowym można łączyć z takimi pojęciami jak cele, priorytety i preferencje. Z uwagi na wymienione konotacje można zauważyć, że kategoria racji stanu zawiera w sobie wiele aspektów, które zdecydowanie utrudniają zdefiniowanie tego terminu. Jego znaczenie zmieniało się na przestrzeni lat. Po raz pierwszy termin ten pojawił się w XVI wieku u włoskiego pisarza polityczno-historycznego Giovanni Botero w książce *O racji stanu (Della Ragion di Stato)*. „Według G. Botero racja stanu to zastosowanie koniecznych środków do wprowadzenia i rozszerzenia panowania nad narodami”¹⁶. Warto wskazać, iż „kategoria racji stanu odnosi się tylko i wyłącznie do państw”¹⁷. Politolog Adam Danek w swoim artykule pt. *Racja stanu jako suwerenność państwa in actu* dokonał zestawienia obecnych w dyskursie wiodących definicji omawianego terminu racji stanu.

¹⁵ Oryginalny tekst: „In response, I have decided to earmark \$500 million for investments that specifically address the needs of migrants, refugees, and host communities. I will invest in startups, established companies, social-impact initiatives and businesses founded by migrants and refugees themselves. Although my main concern is to help migrants and refugees arriving in Europe, I will be looking for good investment ideas that will benefit migrants all over the world” G. Soros, Why I’m Investing \$500 Million in Migrants, <https://www.georgesoros.com/2016/09/20/why-im-investing-500-million-in-migrants/> (dostęp: 08.02.2022).

¹⁶ K. Kałużna, R. Rosicki, *O interesie narodowym i racji stanu – rozważania teoretyczne*, Poznań 2013, s. 119.

¹⁷ A. Danek, *Racja stanu jako suwerenność państwa in actu*, <https://geopolityka.net/adam-danek-racja-stanu-jako-suwerennosc-panstwa-in-actu/> (dostęp: 09.12.2022).

„W swoim artykule przywołał on [A. Danek] opinie autorów, którzy eksponują rozległość pojęcia, a przez to podkreślają utrudnienia w jego precyzyjnym rozumieniu. I tak Ziemowit Jacek Pietraś uznał, iż «racja stanu to pojęcie o wyraźnie określonej treści, ale o nieostrych granicach»; Henryk Groszyk określił rację stanu jest kategorię polityczną niezwykle pojemną i historycznie zmienną, a Kazimierz Łastowski podkreślił zarówno wieloznaczność jak i przeobrażenia koncepcji racji stanu, tak w myśli politycznej jak i praktyce funkcjonowania państw»¹⁸.

Zacytowany fragment artykułu pt. *Racja stanu – teoretyczne dylematy, praktyczne wątpliwości* wskazuje, iż w polskiej literaturze przedmiotu nie obecna jest jedna holistyczna definicja terminu racji stanu, raczej znajdzie się liczny dorobek polskich i zagranicznych badaczy zajmujących się omawianym terminem.

Warto wskazać, że A. Danek skłania się do definiowania racji stanu, rozumianej jako „imperatyw stałego wzmacniania potęgi państwa, a więc zwiększania jego suwerenności”¹⁹. Tak rozumiana racja stanu wskazuje na pewne zagrożenie mocarstwowym dążeniem danego państwa do uzyskania dominującej pozycji na świecie tzn. zupełnej władzy. Co więcej definicja A. Danka wskazuje na stałość tego dążenia, które ostatecznie nie będzie możliwe do osiągnięcia z uwagi na analogiczne działania innych państw.

Innym aspektem utrudniającym definiowanie racji stanu jest jej aspekt moralny. W literaturze przedmiotu wyszczególnia się nurt relatywizmu moralnego (kierowanie się względami rzeczywistych interesów państwa, często nawet wbrew moralności i prawu; państwo, ośrodek decyzyjny kieruje się nie wymogami etyki, lecz racjonalnym wyborem, chłodną kalkulacją) i relatywizmu prawnego (rewolucje, zamachy stanu)²⁰.

Omawiany termin zatem można zdefiniować jako kierowanie się interesem państwowym postrzeganym jako najwyższa wartość, która jest wspólna dla większości obywateli, czyli – innymi słowy – działania na rzecz danego państwa. Zatem omawiany termin można określić „jako zespół najbardziej żywotnych

¹⁸ A. Kasińska-Metryka, *Racja stanu – teoretyczne dylematy, praktyczne wątpliwości*, „Racja Stanu Polski w Europie”, Warszawa 2020, s. 24.

¹⁹ A. Danek, *Racja stanu...* op. cit.

²⁰ *Ibidem*.

wewnętrznych i zewnętrznych interesów państwa²¹. Co pozwala wskazać, iż zawartość treściowa omawianego pojęcia – racji stanu – to niepodległość, suwerenność i integralność terytorialna państwa, jak i ochrona jego bezpieczeństwa, tożsamości narodowej i możliwości rozwojowych.

2.2. Kryzys humanitarny na granicy polsko-białoruskiej

Kryzys migracyjny na pograniczu polsko-białoruskim rozpoczął się 7 sierpnia 2021 roku i nie został jeszcze zażegnany. Kryzys ten został wywołany sztucznie przez reżim Aleksandra Łukaszenko. Władze w Mińsku zorganizowały i uruchomiły kanał przerzutowy migrantów na granicę z Polską, a wcześniej litewską i łotewską.

„Białoruś zapewnia, że ruch migracyjny jest spontaniczny, a państwo to jedynie przestało powstrzymywać migrantki i migrantów podążających przez białoruskie terytorium na Zachód. To deklaracja wprost nieprawdziwa. Znane są nawet konkretne linie lotnicze, które pomagają w sprowadzaniu migrantów – ten proceder jest zresztą obecnie ukrócany”²².

Władze białoruskie utrzymują, że migranci docierają pod granicę polską w sposób spontaniczny, jednak mija się to z prawdą. Jak można przeczytać w analizach poczynionych przez PISM, migranci byli sprowadzani na pogranicze polsko-białoruskie przez firmy turystyczne działające na Bliskim Wschodzie²³. Cudzoziemcy są używani jako narzędzia nacisku i zemsty na krajach Unii Europejskiej, w tym na Polsce, które włączały się w wybory prezydenckie na Białorusi w 2020 roku, komentując ich przebieg oraz wyrażając głębokie ubolewanie odnośnie do traktowania obywateli biorących udział w pokojowych protestach przeciw władzy Prezydenta Łukaszenko. Działania „Zachodu” spowodowały, iż legitymizacja władzy Łukaszenko została naruszona, ponieważ wiele gazet i innych źródeł bez ogródek mówiło o tym, że w Mińsku doszło do fałszerstwa wyborów i przemocy wobec pokojowych protestów obywateli białoruskich.

²¹ A. Kasińska-Metryka, *Racja stanu – teoretyczne dylematy, praktyczne wątpliwości*, „Racja Stanu Polski w Europie”, Warszawa 2020, s. 26.

²² *Kryzys humanitarny na pograniczu polsko-białoruskim* [w:] Raport Grupy Granica, <https://www.grupagranica.pl/files/Raport-GG-Kryzys-humanitarny-napograniczu-polsko-bialoruskim.pdf> (dostęp: 15.02.2022).

²³ A. M. Dyner, *Kryzys graniczny jako przykład działań hybrydowych 2* [w:] Polski Instytut Spraw Międzynarodowych PISM, <https://www.pism.pl/publikacje/kryzys-graniczny-jako-przyklad-dzialan-hybrydowych> (dostęp: 17.12.2022).

Należy nadmienić, iż w dyskursie akademickim i tym powiązanim z organami bezpieczeństwa narodowego podobne wykorzystanie ludzi (migrantów) jako lewara nacisku na Warszawę przez władzę w Mińsku można nazwać *bronią „D”* – bronią demograficzną. Jest to tak zwane zagrożenie asymetryczne lub – inaczej nazywając – przejaw *wojny hybrydowej*. Jak można przeczytać w literaturze przedmiotu, termin „wojna hybrydowa jest składową działań taktycznych, a także terroryzmu i przestępczości, pozbawiona norm społecznych, realizowana z wykorzystaniem sił konwencjonalnych i niekonwencjonalnych dla osiągnięcia założonych celów politycznych, w tym także geostrategicznych”²⁴. Przytoczona definicja terminu *wojny hybrydowej* jak najbardziej odpowiada wydarzeniom na pograniczu polsko-białoruskim, ponieważ wykorzystanie migrantów z Bliskiego Wschodu jako broni odpowiada stosowania siły niekonwencjonalnej w celu osiągnięcia celu politycznego. Wspomniana *broń „D”* ma jeszcze jedną charakterystykę, – jej wykorzystanie ma działanie psychologiczne, ponieważ „użycie środków militarnych wobec takiego strumienia [migrantów] jest [...] nieakceptowalne przez znaczną część opinii publicznej, zwłaszcza przy jednoczesnej walce informacyjnej i może prowadzić do kompromitacji państwa wobec sojuszników, kierujących się podobnymi wartościami”²⁵. Oznacza to, że strona atakująca stosuje walkę informacyjną w stosunku do broniącego się przed ukierunkowanym strumieniem migrantów. Polska była celem takich działań informacyjnych ze strony reżimu Łukaszenko, kiedy to prezydent Białorusi oskarżał stronę polską o działania nieakceptowalne wobec migrantów na granicy polsko-białoruskiej²⁶.

Istotną sprawą w odniesieniu do owego kryzysu na granicy polsko-białoruskiej jest to jak sytuacja ta była ukazywana w samej Polsce. Z jednej strony mówiono, że mamy do czynienia z kryzysem humanitarnym, z ludźmi, którym to należy pomóc bezwarunkowo, z drugiej strony – że wydarzenia na granicy to działania czysto militarne tak jak to wyżej wymieniono.

²⁴ B. Gostomczyk, *Definicje wojny hybrydowej i jej postrzeganie przez Rosjan*, Warszawa 2017, s. 66.

²⁵ W. Repetowicz, *Broń „D” jako zagrożenie asymetryczne*, Warszawa 2018, s. 118-119.

²⁶ „Działaniami Mińska towarzyszy agresywna kampania informacyjna, w której władze RP oskarża się o cyniczne doprowadzenie do katastrofy humanitarnej na granicy”. P. Żochowski, *Białoruś: eskalacja kryzysu migracyjnego* [w:] Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-10-27/bialorus-eskalacja-kryzysu-migracyjnego> (dostęp: 11.12.2022).

2.3. Polska racja stanu wobec kryzysu granicznego

To, czym jest polska racja stanu oraz jakie są jej najważniejsze obszary zostało przedstawione w *Białej Księdze Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*. Chodzi tu o: „rozwój gospodarczy potencjału państwa z podkreśleniem ochrony środowiska naturalnego (zasoby materialne); rozwój społecznego potencjału państwa z podkreśleniem dziedzictwa narodowego (zasoby niematerialne); wolne i bezpieczne życie obywateli (obywatel i społeczeństwo); istnienie niepodległego państwa polskiego w nienaruszalnych granicach (państwo)”²⁷. W tym przypadku znamionem dla nas będą dwa ostatnie obszary odnoszące się do polskiej racji stanu, czyli wolnego, jak i bezpiecznego życia obywateli oraz istnienia niepodległego państwa polskiego z nienaruszalnymi granicami.

W przypadku kryzysu humanitarnego, jaki odbywa się na polsko-białoruskim pograniczu, wspomniane dwa istotne obszary polskiej racji stanu stały się celem działań reżimu Łukaszenko. Cudzoziemcy znajdujący się na terenie przygranicznym, są narzędziem mającym zaburzyć bezpieczeństwo obywateli polskich na terenach przygranicznych, jak i tych położonych głębiej kraju, co ewidentnie uderza w integralność i nienaruszalność granicy państwa polskiego.

W celu zniwelowania zagrożenia na granicy, a nawet całkowitego zlikwidowania kryzysu, władze w Warszawie podjęły liczne kroki. Pierwszym działaniem mającym na celu uporządkowanie sytuacji w regionie przygranicznym było wysłanie wsparcia dla straży granicznej w postaci żołnierzy Wojska Polskiego²⁸. Działania straży granicznej zostały również skupione na udzielaniu pomocy tym migrantom, którym udało się przedostać do Polski oraz tym, którzy potrzebowali pomocy na terenie między Polską a Białorusią. Kolejną ważną decyzją podjętą przez prezydenta Andrzeja Dudę było wprowadzenie stanu wyjątkowego na wąskim terenie przy granicy polsko-białoruskiej, obejmujący 115 miejscowości w województwie podlaskim oraz 68 miejscowości z województwa lubelskiego. Innym działaniem wprowadzonym w związku ze zmaganiem z migrantami na granicy były decyzje o wprowadzeniu w Polsce procedury *push-back*. „Procedura *push-back* to nic innego, jak odsyłanie migrantów za polską granicę przez Straż

²⁷ *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Biala_Ksiega_inter_mm.pdf (dostęp: 09.12.2022).

²⁸ *Wojsko Polskie wzmocni bezpieczeństwo granicy polsko-białoruskiej*, <https://www.wojsko-polskie.pl/articles/tym-zyjemy-v/wojsko-polskie-wzmocni-bezpieczenstwo-granicy-polsko-bialoruskiej/wyszukiwarka> (dostęp: 19.12.2022).

Graniczną²⁹. W międzyczasie na granicy również skonstruowano tymczasową zaporę w postaci zasieków. Rozwinięciem tej zapory ma być mur, jaki ma powstać na granicy z Białorusią.

Wyżej wymienione działania polskiego rządu i prezydenta były podyktowane chęcią obrony kraju i jego mieszkańców na co się składa polska racja stanu. Dodatkowo należy nadmienić, iż „Konstytucja RP w art. 5 stanowi natomiast, że Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Przepis ten należy rozpatrywać w powiązaniu z art. 26 ust. 1 Konstytucji RP, zgodnie z którym to Siły Zbrojne RP mają chronić niepodległość państwa i niepodzielność jego terytorium oraz zapewniać bezpieczeństwo i nienaruszalność jego granic³⁰. Oznacza to, że działania podjęte przez władze polskie podyktowane były ochroną państwa polskiego zawartego w niezmiernie istotnym dokumencie prawa polskiego – Ustawie Zasadniczej RP. Jednakże działania te w dużym stopniu stoją w sprzeczności z miłosierdziem, ponieważ jeżeli władze polskie kierowałyby się tylko i wyłącznie zasadą miłosierdzia to należałoby udzielić pomocy i azylu wszystkim migrantom zmierzającym do Polski i na zachód poprzez teren Białorusi. Byłoby to działanie w istocie niebezpieczne dla Polski i jej obywateli, bo w tak dużej grupie ludzi mogliby przedostać się na teren kraju także terroryści. Co więcej, przedostanie się tak dużej liczby ludzi samo w sobie jest niebezpieczne dla polskiej integralności terytorialnej³¹. Kierując się racją stanu władze polskie nie udzielają

²⁹ *Push-back: co to znaczy? Na czym polega?*, <https://www.se.pl/wiadomosci/polityka/push-back-co-to-znaczy-na-czym-polega-aa-Kw8F-Zbae-ppru.html> (dostęp: 09.02.2022).

³⁰ I. Stańczuk, *Konstytucyjny obowiązek ochrony granic RP w świetle kryzysu na granicy z Białorusią*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr. 3 (67)/2022, s. 251.

³¹ Jest to wątek również poruszony w *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczpospolitej Polskiej z 2020 roku*. W Filarze IV dotyczącym Rozwoju Społecznego i Gospodarczego i Ochrony Środowiska zawarto punkt 2 o tytule: *Polityka Migracyjna*. Można tam przeczytać, że władze polskie będą: „Opracować i prowadzić kompleksową politykę migracyjną, skoordynowaną z polityką bezpieczeństwa, polityką gospodarczą i społeczną, uwzględniającą zarówno bieżące, jak i prognozowane potrzeby rynku pracy, integrację migrantów ze społeczeństwem polskim, zapewniającą zachowanie spójności społecznej, jak i przeciwdziałanie możliwym zagrożeniom porządku i bezpieczeństwa publicznego związanym z procesami migracyjnymi”. Oznacza to, że władze polskie nie mogą umożliwić przedostanie się nielegalnym migrantom z Bliskiego Wschodu na terytorium RP z uwagi na to, że byłoby to działaniem sprzeczne z podjętą strategią bezpieczeństwa. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczpospolitej Polskiej z 2020 roku*, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf (dostęp: 19.12.2022).

obecnie azylu tak dużej liczbie cudzoziemców. Jest to powiązane również z tym, iż sami zainteresowani – migranci nie chcą mieć udzielanego azylu w Polsce, bo ich destynacją są kraje „zachodnie” takie jak Francja czy Niemcy, a nie Polska.

Ciekawym wątkiem jaki należy podkreślić w tym miejscu jest samo stanowisko Rady Biskupów Diecezjalnych Konferencji Episkopatu Polski w sprawie wydarzeń na granicy polsko-białoruskiej, przekazane w *Komunikacie Rady Biskupów Diecezjalnych Konferencji Episkopatu Polski Po Spotkaniu Na Jasnej Górze* z dnia 25.08.2021 r.

„Wobec wydarzeń na wschodniej granicy Polski, a przede wszystkim wydarzeń w Afganistanie, biskupi diecezjalni przypominają, że sytuacja migrantów i uchodźców zawsze powinna budzić zrozumienie, współczucie i pomoc. Tym, którzy uciekają przed prześladowaniami, winniśmy okazać postawę chrześcijańskiej gościnności, z zachowaniem obowiązującego prawa, gwarantującego bezpieczeństwo zarówno uchodźcom, jak i społeczności przyjmującej. Oczekujemy od państwa i samorządów wypracowania właściwych dla naszej sytuacji mechanizmów pomocy uchodźcom, które będą mogły być wsparte zaangażowaniem Kościoła w Polsce. Biskupi dziękują także za wszelkie inicjatywy pomocowe Caritas oraz lokalnych społeczności, jak również żołnierzom i Straży Granicznej za ich trudną służbę. Maryja, Królowa Polski i Pocięcha Migrantów, niech będzie naszą przewodniczką i opiekunką w tym dziele”³².

Zauważalne jest zasadniczo odmienne stanowisko hierarchów Kościoła Katolickiego od tego prezentowanego przez władze Rzeczypospolitej Polskiej. Podyktowane jest ono nauką kościoła i chęcią czynienia dobra – miłosierdzia – względem tych najbardziej potrzebującym (migrantom), jednakowoż stanowisko hierarchów nie uwzględnia refleksji nad zagrożeniem jakim stanowi niekontrolowana migracja nakierowana do Polski przez reżim w Mińsku, która ma za zadanie – jak to zostało wcześniej stwierdzone – zdestabilizować sytuację polityczną w Rzeczypospolitej Polskiej. Ową refleksję nad bezpieczeństwem państwa prezentują władze w Warszawie czego wizualizacją jest „twarde” stanowisko

³² *Komunikat po obradach Rady Biskupów Diecezjalnych* [w:] Diecezja Kielecka, <https://www.diecezja.kielce.pl/komunikat-po-obradach-rady-biskupow-diecezjalnych-0> (dostęp: 11.12.2022).

wobec migrantom, próbującym się przedostać nielegalnie na terytorium Polski z Republiki Białoruś.

Po upływie około pół roku od początku kryzysu na granicy polsko-białoruskiej rozpoczęła się na Ukrainie „operacja specjalna”, jak to nazwała Federacja Rosyjska, choć bez ogródek należy działania rosyjskie zwać inwazją. Można, więc tym bardziej sądzić, iż działanie władz w Mińsku były nakierowane na zdestabilizowanie sytuacji wewnętrznej Rzeczypospolitej Polski. Drugorzędnym celem reżimu Łukaszenko było zmanipulowanie obywateli polskich oraz nastawienie ich negatywnie do władz centralnych. Działanie władz w Mińsku miały doprowadzić do tego, by polski rząd był zaabsorbowany ochroną stabilności w kraju, kosztem wspierania politycznego i humanitarnego Ukrainy.

Wnioski

Podsumowując, zasada kierowania się miłosierdziem nie zawsze jest możliwa do realizacji, kiedy to zagrożone jest państwo i jego obywatele, ponieważ władza stojąca na czele tych obywateli ma przede wszystkim za zadanie ich ochronę, a dopiero później udzielanie ewentualnej pomocy innym – w tym przypadku migrantom. Jest to kierowanie się racją stanu, która to w działalności państwa musi stać zawsze na pierwszym miejscu. Jak się jednak dodatkowo okazało, kryzys na granicy polsko-białoruskim był tylko etapem wstępnym do inwazji wojsk Federacji Rosyjskiej na terytorium Ukrainy. Gdyby więc władze polskie nie kierowały się racją stanu względem migrantów z Bliskiego Wschodu, to obecnie Polacy nie mogliby tak skutecznie pomagać uchodźcom wojennym z Ukrainy. Oznacza to, iż kierowanie się przez władze państwowe twardym stanowiskiem – racją stanu – pozwala jego obywatelom realizować prawdziwe miłosierdzie, podejmując odpowiednie działania względem tych, którzy naprawdę potrzebują pomocy. Jednakże racja stanu jest domeną ściśle powiązaną z państwem, a miłosierdzie jest możliwe tylko na poziomie działalności poszczególnych ludzi.

Bibliografia

- Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2013), https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Biala_Ksiega_inter_mm.pdf.
- Biblia Warszawsko-Praska, wyd. III.
- Caritas Polska, <https://caritas.pl/o-nas/>.
- Caritas rozszerza pomoc na granicy*, <https://caritas.pl/blog/2021/11/19/caritas-rozszerza-pomoc-na-granicy/>.
- Danek A., *Racja stanu jako suwerenność państwa in actu*, <https://geopolityka.net/adam-danek-racja-stanu-jako-suwerennosc-panstwa-in-actu/>.
- Dyner A. M. (2022), *Kryzys graniczny jako przykład działań hybrydowych 2* [w:] Polski Instytut Spraw Międzynarodowych PISM, <https://www.pism.pl/publikacje/kryzys-graniczny-jako-przyklad-dzialan-hybrydowych>.
- Gostomczyk B. (2017), *Definicje wojny hybrydowej i jej postrzeganie przez Rosjan*, Warszawa.
- Jan Paweł II (1980), *Dives in misericordia*, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30111980_dives-in-misericordia.html.
- Kałężna K., Rosicki R. (2013), *O interesie narodowym i racji stanu – rozważania teoretyczne*, Poznań.
- Kasińska-Metryka A. (2020), *Racja stanu – teoretyczne dylematy, praktyczne wątpliwości*, „Racja Stanu Polski w Europie”, Warszawa.
- Komunikat po obradach Rady Biskupów Diecezjalnych [w:] Diecezja Kielecka, <https://www.diecezja.kielce.pl/komunikat-po-obradach-rady-biskupow-diecezjalnych-0>.
- Kryzys humanitarny na pograniczu polsko-białoruskim* [w:] Raport Grupy Granica, <https://www.grupagranica.pl/files/Raport-GG-Kryzys-humanitarny-napograniczu-polsko-bialoruskim.pdf>.
- Otinowski W. (2010), *Kryzys i sytuacja kryzysowa* [w:] Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 2, Poznań.
- Powrót marnotrawnego syna, Rembrandt Harmenszoon van Rijn, <https://artsandculture.google.com/asset/return-of-the-prodigal-son/5QFIEhic3owZ-A?hl=pl&ms=%7B%22x%22%3A0.5%2C%22y%22%3A0.5%2C%22z%22%3A8.466081828318435%2C%22size%22%3A%7B%22width%22%3A2.2675489803292845%2C%22height%22%3A1.237499999999998%7D%7D>.
- Push-back: co to znaczy? Na czym polega?*, <https://www.se.pl/wiadomosci/polityka/push-back-co-to-znaczy-na-czym-polega-aa-Kw8F-Zbae-ppru.html>.
- Repetowicz W. (2018), *Broń „D” jako zagrożenie asymetryczne*, Warszawa.
- Słownik język polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/milosierdzie.html>.
- Soros G. (2016), *Why I'm Investing \$500 Million in Migrants*, <https://www.georgesoros.com/2016/09/20/why-im-investing-500-million-in-migrants/>.
- Soros: *UE powinna przyjmować milion uchodźców rocznie*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Soros-UE-powinna-przyjmowac-milion-uchodzcow-rocznie-7279602.html>.
- Stańczuk I. (2022), *Konstytucyjny obowiązek ochrony granic RP w świetle kryzysu na granicy z Białorusią*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr. 3 (67)/2022.
- Stawrowski Z. (2020), *Solidarność znaczy więź AD 2020*, Kraków.
- Stawrowski Z., *Solidarność, miłosierdzie, sprawiedliwość* [w:] Teologia Polityczna, <https://teologiapolityczna.pl/zbigniew-stawrowski-solidarnosc-milosierdzie-sprawiedliwosc>.

- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2020 roku, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf.
- Wojsko Polskie wzmocni bezpieczeństwo granicy polsko-białoruskiej, <https://www.wojsko-polskie.pl/articles/tym-zyjemy-v/wojsko-polskie-wzmocni-bezpieczenstwo-granicy-polsko-bialoruskiej/wyszukiwarka>.
- Znaczenie Miłosierdzie (Czym jest, Pojęcie i Definicja) – Znaczenia, <https://znaczenia.com.pl/znaczenie-milosierdzie-czym-jest-pojecie-i-definicja-znaczenia/>.
- Zwoliński K., *George Soros walczy o świat bez granic i narodów*, <https://tygodnik.tvp.pl/41206866/george-soros-walczy-o-swiat-bez-granic-i-narodow>.
- Zyzak W. (2015), *Miłosierdzie jako termin teologiczny* [w:] Łódzkie Studia Teologiczne, Łódź.
- Żochowski P. (2021), *Białoruś: eskalacja kryzysu migracyjnego* [w:] Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-10-27/bialorus-eskalacja-kryzysu-migracyjnego>.